

В. М. Слюсар,
кандидат філософських наук, доцент
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)
vadniksl@rambler.ru

НАСИЛЛЯ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

У статті досліджуються зміст та форми насилля у сучасному глобалізованому світі. Стверджується, що основним об'єктом ворожості, який інтегрує суспільство, є суб'єкти, здатні до насилля, до яких у західній цивілізації відносять мусульман, афроамериканців, іммігрантів тощо. Образ суб'єкта, здатного до насилля, формується у масовій культурі, в якій саме насилля й культивується.

Актуальність. Сучасні соціальні, економічні, політичні та культурні процеси, об'єднані глобалізаційною стратегією, дедалі з більшою силою загострюють конфлікти, в яких основним носієм невдоволеності є індивід, котрий протиставляється існуючим соціальним порядкам і втрачає здатність до подальшого саморозвитку. Цей конфлікт є надзвичайно довготривалим, має латентний характер: на певних етапах історичного розвитку відбувається своєрідний бунт, який, набуваючи значних масштабів поширення, стає складовою суспільної свідомості. Синергія бунту відшукуює "новий шлях" суспільно-політичного розвитку, який на первинному етапі надає людині відчуття свободи, але водночас спричиняє появу цілого комплексу примусів не тільки стосовно тих, хто заперечує нові зміни взагалі, а й тих, хто навіть сумнівається стосовно їх необхідності. Відтак, об'єктивується політична потреба використання насилля як форми соціального розвитку. Феномен насилля немов пронизує історію людських взаємовідносин, найбільш повно розкриваючись саме у такі "бунтівні", "революційні" моменти. Квінтесенцією насилля в історії людства сміливо можна назвати період від початку Першої світової війни до завершення Другої. Нинішня епоха – епоха глобалізму позначається прагненням усієї світової спільноти до демократизації як єдино правильної стратегії розвитку кожної національної держави. Демократія, за своєю сутністю, передбачає створення таких соціальних відносин, які б включали прямі насильницькі дії з боку певних владних інституцій, соціальних груп чи окремих осіб. А отже, змінюється і форма реалізації насилля. Водночас перед науковцями актуалізується проблема зміни соціальної дії насилля за змістом під впливом глобалізаційних процесів.

Метою статті є аналіз здійснення соціального насилля в сучасному суспільстві, яке зазнає впливу глобалізаційних процесів.

Насилля постає формою суспільних відносин, за яких одні індивіди, а також їх групи та організації частково чи повністю підкорюють інших, використовуючи методи примусу та загрози життю. Поняття "насилля" розуміється у соціально-філософському змісті, по-перше, як невинуватого, несправедливого використання сили для вирішення певних соціальних завдань, що зазвичай призводить до перекидання поставлених (навіть благородних) цілей і мети, а, по-друге, як примус (дія), до якого вдається особа, група, держава для досягнення поставлених цілей; це використання сили пов'язане з прямим заподіянням фізичного, психічного чи морального збитку іншій особі або державі чи погрозою такого заподіяння [1: 114]. Насилля реалізується через дію, що не отримала схвалення від об'єктів, на які вона спрямована, їх права та інтереси ігноруються. Проблема насилля постійно об'єктивується та переосмислюється на кожному етапі історичного розвитку людства. У цьому аспекті актуалізується питання, чим може виправдовуватися насилля. А. А. Гусейнов визначає такі ключові напрями його розв'язання: 1) насилля як відмова від часткового на користь цілого; 2) насилля як жертва заради майбутнього; 3) насилля як спосіб боротьби за принципом "мета виправдовує засоби"; 4) легітимне насилля задля справедливості; 5) насилля як історичне діяння, необхідна форма висхідного розвитку суспільства [2: 15]. Глобалізм як політична ідеологія соціальних сил, котрі прагнуть спрямувати глобалізаційні процеси у власних інтересах, прагне комплексно використовувати усі вказані напрями, визначаючи необхідність використання різних методів насилля (наприклад, "для боротьби з тероризмом", "для стабільності в регіоні", "для проведення непопулярних реформ", "для захисту інтересів європейської чи світової спільноти"). Водночас, сучасний світ регулярно переживає неконтрольовані локальні спалахи насилля з боку населення як певний протест не лише проти діяльності влади, але й проти соціальних процесів, спричинених глобалізацією. "Стихийне", "ірраціональне" насилля не шукає виправдань, не має кінцевої мети, воно характеризується виплеском несублімованої енергії, нетривалістю у часі та швидким згортанням при прийнятті конкретного політичного рішення. Відтак, виникає питання, які види соціального насилля актуалізуються останніми десятиліттями та яким чином змінюється характер їх здійснення у наш час.

Осмилення проблеми насилля як соціального та духовного феномену було відображене у дослідженнях багатьох філософів ХХ століття, передусім Вальтера Беньяміна, Мішеля Фуко, Рене

Жирана, Славоя Жижека, Етьєна Балібара, П'єра Аснера тощо. В. Беньямін відомий насамперед своїми філософсько-культурологічними та літературно-критичними працями. Нині є менш дослідженою у вітчизняних філософських науках його соціально-філософська спадщина. Власне, самим своїм життям В. Беньямін проявляв непримиренність до соціально-політичного насилля: з приходом до влади в Німеччині фашистів на чолі з Адольфом Гітлером Вальтер Беньямін лишає країну та переїздить до Парижу, а згодом здійснює невдалу спробу нелегально покинути країну. При перетині кордону його було затримано, і щоб не потрапити до рук гестапо, він покінчив життя самогубством. Але відомий німецько-єврейський філософ так і не зміг погодитися з режимом насилля, який починав охоплювати в той час усю Західну Європу. Найбільш повно проблема насилля проаналізована Вальтером Беньяміном у його ранній праці "До критики насилля". У цій праці вчений протиставив божественне насилля міфічному, зазначаючи, що міфічне насилля є "таким, що протиставляється праву", а божественне "таким, що знищує право". А відтак, міфічне насилля є кривавим, несе провину, розплату, а божественне - несе спокуту, здатне бити і є смертельним безкровним способом.

Міфічне насилля спрямоване на виправдання засобів (політичних, соціальних, економічних тощо), у той час як божественне – на виправдання цілей, "і оскільки не існує ніякого розуму, який би приймав рішення стосовно виправдання засобів і виправданості цілей, доленосне насилля приймає рішення відносно перших, а Бог – відносно останніх" [3: 196]. Міфічне насилля з'являється на первинному етапі трансформації суспільства, і викликане необхідністю створення нових законів. Упровадження законів є складовою процесу утвердження влади, подальша реалізація якої можлива лише через насилля, адже ще Ж. Боден вказував, що суверенітет утворюється силою та насиллям як основними чинниками встановлення повноти влади (*plenitudo potestatis*). Передусім, утверджується міфічне насилля, яке виявляє себе як кривава влада, що здійснюється в ім'я державної влади. Подолання такого виду насилля стає можливим не шляхом його зняття, а лише через встановлення нового – божественного як безкровної влади над життям заради самого життя. Раб, якому дарується свобода, все одно залишається рабом. Для того ж, щоб стати рівноправним громадянином суспільства, необхідне здійснення контрнасилля, боротьби за свободу, визнання свободи як найвищої цінності.

Нині у соціогуманітарному дискурсі дедалі більше акцентується увага на розв'язанні проблеми здійснення соціальних трансформацій взагалі без насилля, шляхом реформ та поступових змін. Цікавою у цьому відношенні є теорія "жертвної кризи" Рене Жирана, згідно з якою при переході до якісно нового культурного і соціального ладу завжди настає соціальна криза. Її причиною є "втрата розрізнення між нечистим і очищувальним насиллям" [4: 64]. Криза долається шляхом здійснення "жертвоприношення". Спочатку загострення соціальних процесів призводить до "міметичної кризи", суть якої полягає у прагненні всіх членів суспільства володіти одним і тим же об'єктом (в сучасну епоху – епоху глобалізації такими об'єктами є матеріальні цінності, особливо новітні досягнення техніки, електронні розваги, а останнім часом і можливість виявлення у людський спосіб надлюдських можливостей (напр., космічний туризм)). Відтак суспільство переходить до стану всезагального суперництва, соціальні взаємовідносини формуються на принципах взаємного насилля, що долається лише одним способом – одношайним принесенням жертви, тоді суспільство переходить зі стану війни "всіх проти всіх" до стану "всі проти одного". Одноосібне руйнівне насилля змінюється на загальне інтегративне і, найголовніше, законне. Ще В. Беньямін наголошував, що суспільство не визнає одиничного, одноосібного насилля, оскільки "...право розглядає насилля в руках окремої особи як небезпеку, яка підриває правовий порядок" [3: 183]. Одношайне насилля стосовно жертви потребує значної уніфікації, тобто отримання членами соціальної спільноти низки загальних рис, відчуття тотожності. А далі відбувається процес сакралізації жертвового, насилля відділяється від його носіїв – людей, а пронизуючи усе їх буття, перетворюється на божественне. Останнє визнається основою для соціальних взаємовідносин, заперечуючи моделі поведінки, здатні створити можливості для повернення руйнівного насилля. І завершальним актом утвердження божественного насилля є визнання жертвою своєї провини. Відтак, при соціальних трансформаціях виникає потреба подолання насилля, яке виникає при утвердженні нових законів, відбувається пошук відповідних процедур. Але унікальним є те, що усі ці процедури у певний спосіб пов'язані з насиллям [4: 33], а інтеграційну функцію виконують лише ті, котрі змінюють пряму дію міфічного насилля на опосередковану – божественного.

Глобалізаційні процеси спричинили складні соціальні перетворення, змінюється і сам характер насилля. С. Жижек визначив три форми насилля, актуалізовані у глобалізованому суспільстві: 1) прямі "терористичні" напади (терористи-смертники), 2) праве популістське насилля, 3) "ірраціональні" спалахи насилля у молоді з передмість [5: 3]. Але, не зважаючи на відмінність форм насилля, їх зміст та причини є близькими. Джерелами насилля є зміни в економічній, політичній, культурній, демографічній та технологічних сферах суспільства.

Глобалізаційні процеси в економіці та політиці призвели, на думку М. Хардта та А. Негрі, до змін режиму заробітної плати, котра як функція регулювання заміщується гнучкою і глобальною кредитно-грошовою системою. Управління через установлені норми, відповідно, замінюється процедурами контролю й поліцейськими заходами, панування ж здійснюється за допомогою комунікативних мереж [6: 200]. Відтак, за доби глобалізму зростають мобільність та міграція робочої сили (трудова міграція з країн "третього світу", втеча політичних біженців, переміщення зайнятих у сфері інтелектуальної праці та сфері послуг), знімається низка дисциплінарних обмежень стосовно робітників. Це, у свою чергу, спричиняє необхідність застосування владою крайнього насилля. Масштаби міграції є непорівнянними за всю історію людства. Демографічні зміни загрожують стабільності розвитку соціальних структур європейських спільнот, вимагають від влади прийняття рішень щодо обмеження легальної міграції та посилення охорони кордонів для запобігання нелегальної. Але впровадження таких законів може спричинити опір як з боку мігрантів, так і з боку корінного населення, яке співчуває їм. Виникає проблема легалізації насилля.

Ідеологія глобалізму визначає жирарівською "жертвою", принесення якої дозволить легалізувати насилля, "суб'єкт, здатний до насилля". Суб'єкт, здатний до насилля, – це не конкретна особа, це образ, продукований в масовій культурі, в якому в концентрованій формі закріплюється культура незахідноєвропейського типу як загроза економічній, соціальній та культурній стабільності Заходу. Таким суб'єктом може стати як окрема особа, так і соціальні групи й спільноти (напр., жителі афроамериканських гетто в США), а також цивілізації (передусім, ісламська). Одним з перших кроків до утвердження в масовій свідомості уявлення про мусульман як суб'єктів, здатних до насилля, була поширена у західних мас-медіа перед війною 1991 року в Перській затоці "експертна" інформація про Близький Схід та арабів. Стверджувалося, що там "усі дороги ведуть до базару; араби розуміють лише силу; брутальність і насилля – елементи арабської цивілізації; іслам – нетолерантна, сегрегаційна, "середньовічна", фанатична, жорстока, антижіноча релігія" [7: 414]. Самі араби протягом останніх десятиліть зображаються виключно як насильники та вбивці. Більше того, і донині, як стверджує Е. Саїд, "немає жодної іншої такої етнічної або релігійної групи, про яку було б дозволено писати або казати все, не наражаючи себе на небезпеку категоричних спростувань і протестів" [8: 372]. Водночас будь-які інші думки з цього приводу засуджуються, піддаються нищівній критиці.

Іншим суб'єктом, здатним до насилля є представники гетто – мігранти, які уже досить тривалий час проживають в країні, пройшли культурну адаптацію, але в суспільній свідомості їм надано образ "Іншого". Суспільство ставиться до них показово толерантно, намагаючись приховати конфлікт, що протікає в латентній формі. Показовим є здійснення інформаційною владою США насилля стосовно цього суб'єкта під час подолання наслідків екологічної катастрофи в Новому Орлеані в 2005 році. У засобах масової інформації постійно повідомлялося про масові факти мародерства, пограбувань, насилля в зруйнованому ураганом місті, висловлювалась думка про панування соціального хаосу. Враховуючи, що в Новому Орлеані проживало понад 65 % афроамериканців, ці висловлювання носили расистський відтінок, наголошувалося на недостатній цивілізованості чорного населення. Згодом з'ясувалося, що у більшості випадків ЗМІ подавали неперевірену інформацію, чулки, котрі подавалися як точні факти, однак влада зуміла створити образ суб'єкта, здатного до насилля, принісши в "жертву" афроамериканців, і, як наслідок, до міста так і не повернулася значна частина населення (до 2005 року чисельність населення складала 455 тис. чол., понад 300 тис. в 2008 р.).

Образ "жертви" дозволяє владі не лише легалізувати насилля, але й створити нові обмеження, "стіни" від суб'єктів, здатних до насилля. Аналізуючи політику Європейського Союзу, С. Жижек, стверджує, що падіння Берлінського муру та перемога ліберальної демократії виявили необхідність створення нових стін, що яскраво розкриває суть утвореної "глобальної" спільноти: огороження Європи від напливу емігрантів; фундаментальне розділення між тими, хто входить до сфери економічного процвітання, й тими, хто з неї виключений; відмежування багатих від чорних мешканців гетто в США [5]. І варто відзначити, що провідну роль у цьому відіграють не закони, які регламентують встановлення розмежування, а, передусім, культура, чий зміст зазнає суттєвого впливу з боку глобалізаційних процесів.

На думку З. Баумана, сучасна хистка культура на відміну від культури епохи національно-державного будівництва, не має "людей" для "культивування, розвивання", замість того вона має клієнтів, яких треба спокушати і зваблювати [9]. Культура виявляє неспроможність у пошуку альтернативних шляхів розвитку, що ускладнюється інтенсивним поступом інформаційної культури суспільства. Ця проблема, за твердженням М. Козловця, ускладнюється ще й тим, що "віртуальне насильство втрачає свою суть, оскільки розглядається як самодостатнє явище на відміну від реальності, де воно раціоналізоване в тому розумінні, що служить короткотерміновим цілям" [10: 186]. Сучасні засоби масової інформації намагаються ніби підіграти аудиторії, виявляють її потаємні сексуальні, агресивні та користололюбиві бажання. З цією метою на екранах телевізорів, в Інтернеті (особливо на популярному сайті "youtube") постійно транслюються сцени насилля (конфлікти, аварії,

вбивства, катастрофи тощо). При цьому, саме такі сюжети мають найвищі рейтинги перегляду. Найбільш небезпечним, на нашу думку, є романтизація злочинців (напр., серіал "Бригада", фільм "Бумер"), що формує у глядачів відношення до злочину як до норми. На підтвердження необхідності показу таких відеороликів наводиться концепція, за якою людина, переглядаючи сцени насилля, проходить через катарсис, позбавляється негативної енергії. Культивування насилля створило в сучасному глобалізованому світі новий феномен – "ірраціональне насилля", а сам суб'єкт знаходиться у кафкіанській ситуації – він переживає постійне відчуття провини, хоча й не знає, у чому полягає вина і чи є вона взагалі. А відтак, влада не потребує особливих пояснень для здійснення насилля, достатньо визначити, що певний суб'єкт здатний до насилля, оскільки він підсвідомо є носієм "ірраціонального насилля". Нині значно зросла кількість емоційно невірноважених дітей, які можуть здійснювати безпричинне насилля, до чого ніколи раніше не мали схильностей.

Сучасна техногенна, віртуалізована західна культура зазнає значного впливу "відсталих", з її позицій, культур. Це явище у філософських науках отримало назву "новітнє варварство". "Новітній варвар" – це той, хто постійно руйнуючи шукає шляхи, навіть там, де західна культура бачить "нездолані гори". Новітні варвари, за М. Хардтом та А. Негрі, "руйнують стверджувальним насиллям, прокладаючи нові стежини життя через власне матеріальне існування" [6: 203]. Виникає проблема, як варвар зможе вправлятися з новітніми досягненнями культури. Варто зазначити, що взаємодія "людина – техніка" під впливом глобалізаційних процесів призвела, за висловом Е. Балібара, до "інституціональної расизації ручної праці" як прояву "класового расизму. Ще з античних часів у філософських елітах панувало презирство до ручної праці, яка протиставлялася інтелектуальній, автоматизація виробництва виявила нову форму презирства – до механізованої тілесної праці, де людина є додатком до машини. Така праця є надексплуатацією, за якої відбувається послідовне руйнування організму та пригнічення інтелектуальних функцій [11: 245-246]. Як правило, іммігранти виконують в європейських державах саме таку працю. Подолання соціального презирства до їх праці можливе одним способом – через насильне "оцивілізування варварів", спрямоване, насамперед, на друге покоління, що дозволить їм з покоління до покоління закріпитися на відведеному місці соціального простору й набути європейського походження.

Глобалізація спричинила процеси утвердження насилля у всіх сферах суспільного життя. Подолання міфічного насилля шляхом його трансформації у божественне можливе, за визначенням П. Бурдьє законом збереження насилля, шляхом глобального його скорочення, яке як продукт "інертного насилля" економічних і соціальних структур та механізмів, котрі беруть участь у його відтворенні, проявляється щоденно, хаотично, в сім'ях, на підприємствах, тюрмах, лікарнях, школах тощо [12: 119]. Утім, на нашу думку, політичні методи є недостатньо ефективні, на відміну від економічних та культурних.

Висновки. Отже, насилля є складним соціокультурним феноменом, кульмінацією прояву якого є початковий етап соціальних трансформацій. Виникнення тотального ("міфічного") насилля супроводжується застосуванням невинуватої сили у всіх сферах соціального життя, що прагне легалізуватися й некриваву законну ("божественну") форму. Важливим методом переходу до божественної форми насилля, здатної інтегрувати суспільство, є "принесення жертви", формування образу спільного ворога, утвердження стану "всі проти одного". Таким об'єктом ворожості в глобалізованому світі є "суб'єкт, здатний до насилля". Цим суб'єктом може бути як "Інший" за межами суспільства (наприклад, представник ісламської цивілізації або іммігрант), так й "Інший" в самому суспільстві (наприклад, представники чорних гетто чи вихідці передмість). Створення образу суб'єкта, здатного до насилля, дозволяє суспільству ставити соціальні перепони, стіни між спільнотами (економічно забезпеченими та бідними). Найважливішою сферою формування образу такого суб'єкта є культура, особливо масова, в якій нині відбувається культивування сцен насилля, що призвело до стану тотального прояву "ірраціонального насилля", переважно з боку молоді. Така ситуація дозволяє запобігати культурному впливу на західну культуру з боку "новітніх варварів", дозволить їх "оцивілізувати".

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Геополітичний словник : навч. посіб. / [кол. авт. : Саух П. Ю., Бутковська Н. Ю., Герасимчук А. А. та ін.] ; за заг. ред. проф. П. Ю. Сауха. – К. : "МП Леся", 2010. – 327 с.
2. Гусейнов А. А. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / А. А. Гусейнов; Ин-т философии РАН ; Нац. общ.-науч. фонд ; Научно-ред. совет : предс. В. С. Степин. – М. : Мысль, 2010. – Т. III. – 2010. – С. 14–16.
3. Benjamin W. Zur Kritik der Gewalt / Benjamin W. / Gesammelte Schriften, vol. II. 1, herausgegeben von R. Tiedemann e H. Schweppenhauser, Suhrkamp, Frankfurt a. M., 1999. – S. 179-204.
4. Жирар Р. Насилие и священное / Рене Жирар [пер. с фр. Г. Дашевского]. – М. : Новое литературное обозрение, 2000. – 400 с.

5. Жижек С. Некоторые политически некорректные размышления о насилии во Франции и не только / Славой Жижек. // Логос. – 2006. – № 6. – С. 3–25.
6. Хардт М., Негри А. Империя / Майкл Хардт, Антонио Негри; [пер. с англ. под ред. Г. В. Каменской, М. С. Фетисова]. – М. : Праксис, 2004. – 440 с.
7. Саїд Е. Культура й імперіалізм / Едвард Саїд. – К. : Критика, 2007. – 608 с.
8. Саїд Е. Орієнталізм / Едвард В. Саїд; [пер. з англ. В. Шовкун]. – К. : Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2001. – 511 с.
9. Bauman Z. Culture in a Globalised City [Електронний ресурс] / Zygmunt Bauman. – Режим доступу : <http://rizomatic.wordpress.com/2008/07/04/culture-in-a-globalised-city-zygmunt-bauman/>
10. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації / М. А. Козловець : [монографія]. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.
11. Балибар Э., Валлерстайн И. Раса, нация, класс. Двусмысленные идентичности / Этьен Балибар, Иммануил Валлерстайн; [пер. с фр. под ред. О. Никифорова и П. Хицкого]. – М. : Издательство "Логос", 2004. – 288 с.
12. Бурдьє П. Социология и демократия / П. Бурдьє // Поэтика и политика. Альманах Российско-французского центра социологии и философии. – М. : Институт экспериментальной социологии ; СПб. : Алетейя, 1999. – С. 119–124.

Матеріал надійшов до редакції 01.11. 2010 р.

Слюсар В. Н. Насилие в эпоху глобализации: социально-философский аспект.

В статье исследуются содержание и формы насилия в современном глобализованном мире. Утверждается, что основным объектом враждебности, который интегрирует общество, есть субъекты, способные на насилие, к которым в западной цивилизации относят мусульман, афроамериканцев, иммигрантов и т.д. Образ субъекта, способного к насилию, формируется в массовой культуре, где само насилие и культивируется.

Slyusar V. N. Violence in the Globalization Era: Social and Philosophical Aspect.

The article investigates the content and forms of violence in the present-day globalized world. The main hostility objects, integrating the society, are people who can commit violence. Muslims, Afro-Americans, immigrants and others are referred to such people in the western world. The image of a person who can commit violence is formed in the mass culture, where the violence is cultivated.